

تحلیل ساختاری مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان نقده

لطیف حاجی - کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس
محمد چیدری* - استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس
شهلا چوپچیان - استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس

دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۸/۴ پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۱۲/۴

چکیده

تعاونی‌های کشاورزی اهرمی مناسب برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و ابزاری در گردآوری نیروها و منابع توسعه به شمار می‌آیند. هدف اصلی این مطالعه تدوین مدلی ساختاری به‌منظور تحلیل آثار عوامل اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده است. برای دستیابی به این هدف، مدلی ساختاری با پنج متغیر نهفته و ۲۲ شاخص آشکار تدوین شد. ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه و جامعه آماری نیز شامل اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده به تعداد ۷۷۸ نفر بود. حجم نمونه با استفاده از جدول کرجسی و مورگان (۱۹۷۰) به روش نمونه‌گیری تصادفی با انتساب متناسب ۲۶۰ نفر انتخاب شد. برای تعیین روایی ظاهری و محتوایی پرسشنامه‌ها از پانل متخصصان گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس استفاده شد. به‌منظور سنجش پایایی ابزار تحقیق از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن برای قسمت‌های مختلف پرسشنامه بین ۰/۷۸ تا ۰/۸۱ محاسبه شد. به‌منظور بررسی و برازش متغیرهای نهفته و آزمون فرضیه‌های پژوهش از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم‌افزار LISREL^{۸۰} استفاده شد. نتایج تحلیل عاملی تأییدی، پایایی و برازش متغیرهای نهفته پژوهش را تأیید کرد. مدل‌سازی معادلات ساختاری نیز نشان داد که مؤلفه‌های اجتماعی ($\gamma=0/84$)، اقتصادی ($t=2/24$)، محیط‌زیستی ($t=3/04$)، محیط‌زیستی ($t=3/14$)، نهادی ($t=2/96$)، تبیین‌کننده ۶۳ درصد از تغییرات پراکنش توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی بود و شاخص‌های برازش مدل در وضعیت خوبی قرار داشت. بر این اساس، توصیه می‌شود که مدیرعامل‌ها با همکاری اداره تعاون آگاهی‌های لازم را درخصوص اصول و فلسفه تعاون به افراد بدهند تا اعتقاد به مشارکت در آنان شکل بگیرد. همچنین، نهادهای مربوط حمایت‌های خود را از تعاونی‌های تولید کشاورزی افزایش دهند و با حذف قوانین دست‌وپاگیر، اعتبارات و تسهیلات کافی در اختیار واحدهای تولیدی قرار دهند تا افراد ضمن توجه به مسائل محیط‌زیستی، در جهت تقویت و توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده گام بردارند.

کلیدواژه‌ها: تعاونی‌های تولید کشاورزی، توسعه پایدار، شهرستان نقده، مدل‌سازی معادلات ساختاری.

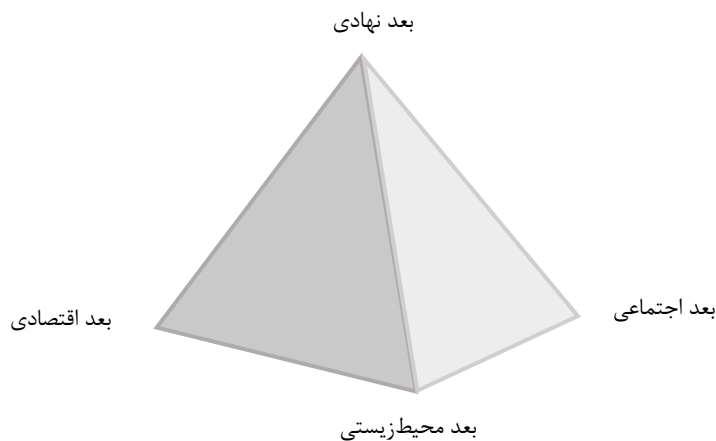
مقدمه

امروزه، اهمیت توسعه کشاورزی و روستایی و نقش حیاتی آن در توسعه و پیشبرد کشورها بر هیچ کسی پوشیده نیست. فقر، عدم امنیت غذایی، مهاجرت روستاییان و تخریب محیط زیست همه از عوامل نیرومند و مخربی هستند که باید در جریان توسعه کاهش پیدا کند (FAO, 2002). بخش کشاورزی یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های اقتصادی و نیازمند برنامه‌ریزی‌های منسجم برای رسیدن به توسعه و مقابله با بحران‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است (کریم، ۱۳۹۳، ۶۹۲). بخش کشاورزی کشورهای پیشرفته برای افزایش تولید، کاهش هزینه‌ها، افزایش درآمد و مسائل این‌چنینی به سمت تعاونی‌های تولید حرکت می‌کند که موفقیت‌های چشمگیری را نیز در این راستا به دست آورده است (سلوکی و چیدری، ۱۳۹۰، ۲)، چراکه تعاون اهرمی مناسب برای توسعه اقتصادی و اجتماعی و ابزاری برای گردآوری نیروها و منابع توسعه به‌شمار می‌آید (شعبانعلی‌فمی و همکاران، ۱۳۸۵، ۹۰).

توسعه فرایندی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است که به رشد مضاعف استانداردهای همه‌جانبه زندگی برای بخش بیشتری از افراد جامعه می‌اندیشد و نیازمند بهره‌مندی از تمامی راهکارها و قابلیت‌های جوامع است تا ضمن کاهش بیکاری به‌مدد افزایش اشتغال‌زایی (مولد)، در تمامی زمینه‌ها موجبات رفع فقر، محرومیت و نابرابری‌ها را فراهم آورد. بر این اساس، هم‌گام با در نظر گرفتن نظریات بخش اقتصاد خصوصی و دولتی در اقتصاد ملی، از الگوی بخش سوم اقتصاد (بسط تعاونی‌ها) در کنار دیگر نظریات توسعه به‌منزله راهکاری برای اشتغال‌زایی و دستیابی به توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه مدد گرفته شده است (شمس‌الدینی، ۱۳۸۸، ۹۰). بنابراین، یکی از راهکارهای پیشنهادی برای کاهش بیکاری، تأسیس و فعال کردن تشکلهای تولیدی کشاورزی و به‌طور خاص تعاونی‌ها و توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه در آنهاست (Pirich et al., 2001, 1-5)، چون بخش تعاون یکی از مؤثرترین نهادها و گام مثبتی در جهت ایجاد فضای مناسب به‌منظور افزایش منابع ملی، کاهش درصد بیکاری، تعادل ساختاری و توسعه شهرها و روستاهاست و با توجه به سیاست‌های اصل ۴۴، روحیه کارآفرینی را ترویج می‌کند. تعاونی‌ها را می‌توان یکی از ابزارها و راهکارهای اساسی در افزایش و گسترش فرصت‌های اشتغال، افزایش سطح درآمد کشاورزان، ارتقای سطح بهره‌وری مزرعه و

سرعت بخشی به روند توسعه کشاورزی به شمار آورد (خسروی پور و همکاران، ۱۳۹۰، ۴۸).
 تعاونی‌های تولید کشاورزی یکی از مهم‌ترین منابع تولید محصولات کشاورزی و از متولیان
 تأمین امنیت غذایی در کشور است (قدیری مقدم و نعمتی، ۱۳۹۰، ۷۶). بنابراین، با گسترش
 فرهنگ تعاون، وحدت و همدلی بر جامعه حاکم و ابتکارها و خلاقیت‌ها پدیدار می‌شود (ماهنامه
 تعاون، ۱۳۸۷، ۲).

مفهوم توسعه پایدار در طول دو قرن گذشته مطرح شده و اهمیت فراوانی پیدا کرده است.
 دستیابی به توسعه پایدار، مستلزم به‌کارگیری و رعایت ابعاد چهارگانه محیط‌زیستی (شامل
 تمام سرمایه‌های تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر)، اقتصادی (شامل همه دارایی‌های انسان)،
 اجتماعی (شامل موضوعات فردی همچون جهان‌بینی، دانش و تجربه) و نهادی (مربوط به
 سازمان‌دهی جامعه و رابطه بین مردم) است (Stenberg, 2001, 42). در این راستا تعاونی‌های
 تولید کشاورزی ابزار مناسبی برای تحقق اهداف توسعه پایدار به‌شمار می‌آید، به‌گونه‌ای که در
 برنامه‌های توسعه جایگاه مهمی برای آن در نظر گرفته شده است و جامعه را به گسترش و
 افزایش سهم این بخش در اقتصاد کشور دعوت می‌کند.

شکل ۱. ابعاد توسعه پایدار

منبع: Stenberg, 2001: 42

در جمع‌بندی کلی، می‌توان بیان کرد که توسعه تعاونی‌های تولید کشاورزی راهکار مناسب برای اشتغال، انسجام و همدلی، افزایش تولید و کارآفرینی افراد محسوب می‌شود. اما در زمان حاضر، در ایران به‌رغم توجه زیاد دولتمردان به شرکت‌های تعاونی هنوز این شرکت‌ها توان انجام رسالت اصلی خود و ایفای نقش واقعی خود را در اقتصاد کشور ندارند. همان‌طور که پیشینه تحقیق گویای آن است، بررسی و تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی ضروری به‌نظر می‌رسد. در شرایط فعلی شاهد ثبت و افزایش کمی تشکیل تعاونی‌ها هستیم، اما به‌دلایلی که تحقیق حاضر به آن می‌پردازد، این تعاونی‌ها پس از مدتی از تشکیل به‌صورت غیرفعال درمی‌آیند و نقشی در تحقق این نظام بهره‌برداری ندارند، به‌طوری‌که از مجموع ۱۲۰۲ تعاونی استان آذربایجان غربی تنها ۴۱۶ مورد فعال هستند. از مجموع تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده نیز فقط چهار مورد فعالیت دارد (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۳). با وجود این، پرسش مطرح این است که آیا مؤلفه‌های چهارگانه توسعه پایدار (اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی) تأثیری بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد؟ از این‌رو، هدف اصلی پژوهش، تحلیل مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده و اهداف اختصاصی آن عبارت‌اند از:

۱. تهیه و برآزش مدل اندازه‌گیری مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های کشاورزی؛
  ۲. تحلیل مؤلفه اجتماعی مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی؛
  ۳. تحلیل مؤلفه اقتصادی مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی؛
  ۴. تحلیل مؤلفه محیط‌زیستی مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی؛
  ۵. تحلیل مؤلفه نهادی مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی؛ و
  ۶. توصیف ویژگی‌های جمعیت‌شناختی اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی.
- در پاسخ به پرسش تحقیق، فرضیه کلی با عنوان مؤلفه‌های چهارگانه توسعه پایدار، تأثیری مثبت و معناداری بر پایداری تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد. فرضیه‌های فرعی بدین شرح مطرح‌اند:

H₁: متغیر اجتماعی بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی تأثیر مثبت و معناداری دارد.

H₂: متغیر اقتصادی بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی تأثیر مثبت و معناداری دارد.

H₃: متغیر محیط‌زیستی بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی تأثیر مثبت و معناداری دارد.

H₄: متغیر نهادی بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی تأثیر مثبت و معناداری دارد.

پیشینه پژوهش

در جریان توسعه پایدار، افزایش تولید، کاهش فقر، امنیت غذایی، توسعه فرصت‌های شغلی، مشارکت و اعتماد به نفس، افزایش درآمد و حفظ محیط‌زیست از اهم اهداف آن است (بدری و همکاران، ۱۳۹۰، ۳۶). یکی از الزام‌های توسعه کشاورزی پایدار، محیط سیاست‌گذاری گسترده است (Pretty, 1995, 2). سهم بالقوه تعاونی‌ها در اهداف توسعه هزاره شامل موارد زیر است: ریشه‌کن کردن فقر شدید و گرسنگی، امنیت غذایی، دستیابی به آموزش ابتدایی همگانی، ترویج برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان، تضمین پایداری محیط‌زیست، ایجاد اشتغال و معیشت پایدار، ارتقای مشارکت جهانی در توسعه برای همه (ILO, 2014, 6; Birchall, 2004, 25-35).

هرندی‌زاده (۱۳۸۹) به این نتیجه رسید که عوامل روان‌شناختی، رفتار مدیریتی، بازاریابی، و عوامل اقتصادی، آموزشی و اجتماعی - فرهنگی به ترتیب از عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی در تعاونی‌های تولید کشاورزی هستند.

گابنا در تحقیق خود با عنوان «تجزیه و تحلیل مشارکت کشاورزان خرده‌پا در تولید و بازاریابی صادرات محصولات کنجد در اتیوپی» نشان داد که دسترسی به اعتبار و عرضه خدمات، قیمت بازار و مشارکت نقش مهمی دارند (Gobena, 2012, 4). اگبو و چیدبلو به این نتیجه رسیدند که مسئله اساسی در شکل‌گیری و عملکرد تعاونی، ویژگی‌های اجتماعی و

اقتصادی هستند، مانند اندازه عضویت، سرمایه و سطح آموزش اعضا (Agbo & Chidebelu, 2010, 3). ترابی و همکاران (۱۳۸۹، ۱۵) به این نتیجه رسیدند که متغیرهای مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی بیشترین تأثیر را در عملکرد شرکت‌های تعاونی شهرستان مشهد داشته‌اند. پراکاش معتقد است که برخی مشکلات تعاونی‌های کشاورزی عبارت‌اند از: مدیریت ضعیف، کمبود منابع سرمایه، آموزش ناکافی، برنامه‌های ترویج و آموزش، عدم ارتباط و مشارکت میان اعضا، ویژگی‌های فئودالی جامعه، سیاست‌های مبهم و ناکافی دولت در توسعه تعاونی‌های کشاورزی، تکه‌تکه شدن زیاد زمین، و ارتباط ضعیف میان فعالیت‌های تعاونی برای مثال در زمینه تولید، اعتبار و بازاریابی (Prakash, 2003, 37). نوری‌وندی و همکاران به این نتیجه رسیدند که برجسته‌ترین مشکلات تعاونی‌ها، متشکل از دانش کم اعضا درباره فلسفه تعاونی، گرایش تعاونی به فعالیت‌های خدماتی، آموزش ناکافی اعضا، سرمایه محدود تعاونی، وابستگی به دولت، اطلاعات کم در مورد اصل و فلسفه تعاونی و حس صمیمیت و همدلی کم بوده است (Noorivandi et al., 2012, 3).

اتمیش و همکاران معتقدند که از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مشارکت تعاونی جنگل در ترکیه دخالت عضو، مالکیت جنگل و دولت، و هماهنگی در درون تعاونی و بین تعاونی و دولت هستند (Atmiş et al., 2009, 102). اسکریمژور و همکاران معتقدند که عوامل مؤثر بر عملکرد و موفقیت شرکت‌های کشاورزی عبارت است از: عوامل دولتی، عوامل تجاری، عوامل فنی، عوامل ادراکی و عوامل اجتماعی (Scrimgeour et al., 2006, 25). کمک‌های دولتی از طریق فراهم کردن منابع مالی، زیرساخت‌ها و بستر قانونی در توسعه تعاونی‌های تولید روستایی دخیل است (بوزرجمهری و هادیزاده‌بزاز، ۱۳۹۲، ۸۵؛ Pages & Markley, 2004, 37). نتایج تحقیق حضرتی و همکاران (۱۳۹۲) نشان دادند که بیمه کردن تعاونی‌ها، اعطای تسهیلات ویژه به طرح‌های نوآوری و فناوری‌محور، هدایت سرمایه‌های بخش خصوصی به سمت اقتصاد تعاونی و کاهش موانع بانکی و اعتباری تعاونی‌ها، در تقویت تعاونی‌های کشاورزی و توسعه آن در اقتصاد روستاها نقش مهمی خواهد داشت.

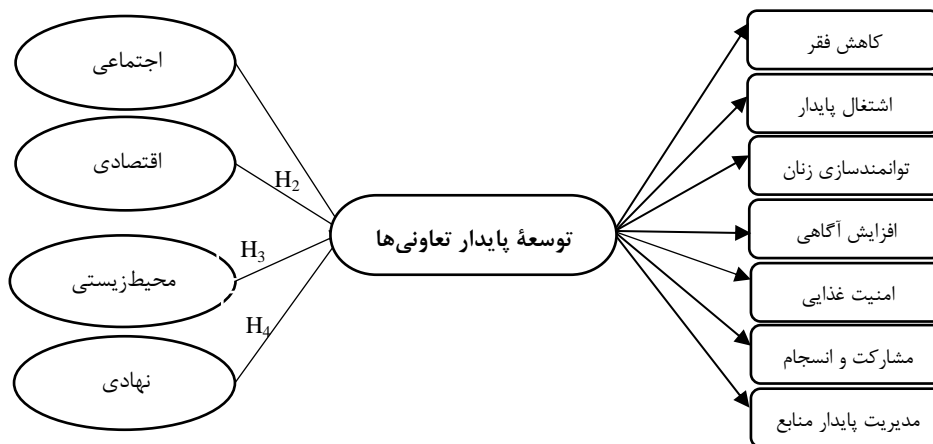
کرمی و علی‌بیگی (۱۳۹۳) در تحقیق خود با عنوان شناسایی و اولویت‌بندی عوامل تأثیرگذار بر توسعه تعاونی‌های تولیدی کشاورزی، به این نتیجه رسیدند که به ترتیب پنج عامل آموزشی، فرهنگی-اجتماعی، شخصیتی، مدیریتی و اقتصادی بر توسعه تعاونی‌های کشاورزی تأثیرگذار است. نتایج تحلیل عاملی پژوهش علی‌بیگی و گلابی (۱۳۹۲، ۲۱) نشان دادند که چهار عامل نهادی، فردی-شخصیتی، اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی بر مشارکت زنان روستایی در تعاونی‌ها تأثیرگذار است. همچنین، تجزیه و تحلیل داده‌های محمودزاده و صبوری نشان داد که عوامل اجتماعی، عوامل اقتصادی، عوامل اداری و آشنایی با عوامل آموزشی از عوامل مؤثر بر تمایل کشاورزان برای ایجاد تعاونی‌های تولید است که ۸۰/۸۳ درصد از واریانس را تبیین می‌کند (Mahmoodzadeh & Sabouri, 2014, 252).

یافته‌های تحقیق ولی‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) نشان دادند که نبود مدیریت صحیح در تعاونی‌ها، همکاری و مشارکت نکردن اعضا، ناآشنایی و ناآگاهی اعضا با اصول و فلسفه تعاون، آموزش ندیدن اعضا و مدیران، وجود قوانین ضعیف، ضعف بنیة اقتصادی اعضا و نبود نظارت دولت از مهم‌ترین عوامل بازدارنده توسعه تعاونی‌های کشاورزی به‌شمار می‌آیند. همچنین، نخوما برای توسعه و موفقیت تعاونی‌ها، مهارت‌های مدیریتی و ظرفیت تجاری، محیط بازار، انگیزه‌ها، نقش حکومت، تعهد اعضا و مشارکت را از عوامل تأثیرگذار برشمرده است (Nkhoma, 2011, 111).

نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش مرادی و علی‌بیگی (۱۳۸۹) نشان دادند که بین متغیرهای مستقل تحقیق (جنبه‌های انسانی و اجتماعی، محیط قانونی، نهادی و سیاست‌گذاری، میزان شناخت اعضا از اصول تعاون و عوامل اقتصادی) و موفقیت تعاونی همبستگی قوی و معناداری وجود دارد.

مطابق با نتایج تحقیق ایزدی و همکاران (۱۳۹۲) سازه‌هایی همچون سودآوری، انعطاف‌پذیری، رضایت مشتری و کارکنان، حفظ محیط‌زیست و اشتغال‌زایی بر توسعه کارآفرینی در مشاغل کوچک روستایی تأثیر دارد. جنیدی در بررسی عوامل مؤثر بر پایداری

سیستم‌های تولید کشاورزی، نشان داد که بین ویژگی‌های محیط‌زیستی، موقعیت اجتماعی، دانش و نگرش برای پایداری تعاونی تولید کشاورزی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد (Joneydi, 2012, 1). در این رابطه، عواملی همچون مقررات و استانداردهای تعیین‌شده دولت و مسائل محیط‌زیستی در پایداری شرکت‌های متوسط و کوچک مقیاس دخیل هستند (Salimzadeh et al., 2013, 4). آموزش‌های محیط‌زیستی عمومی و خصوصی در جامعه، حفاظت از محیط‌زیست، بهداشت کار، قوانین ایمنی و بهره‌وری از منابع در تولید و حمایت از ایده‌هایی نقش مهمی دارند که منجر به ایجاد کسب‌وکار پایدار می‌شوند (Lucas et al., 2013, 5-7). در جمع‌بندی کلی می‌توان بیان کرد که با توجه به شاخص‌ها و متغیرهای اساسی استخراج‌شده از مطالعات انجام‌گرفته و بر مبنای تحقیقات پیشین، الگوی توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی کل کشور به‌طور عام و شهرستان نقده به‌طور خاص در قالب چهار بعد کلی طبقه‌بندی و تحلیل می‌شود (شکل ۲).

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش

براساس چارچوب مفهومی در پژوهش حاضر که جزئیات آن در جدول ۳ آمده است، متغیرهای مستقل در قالب ابعاد اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی هستند که از بررسی منابع و نتایج تحقیقات انجام گرفته در این زمینه استخراج شدند. درخصوص متغیر وابسته تحقیق (توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی) نیز متغیرهای مورد استفاده از سازمان بین‌المللی کار (ILO) گرفته شدند و در جامعه مورد نظر آزمون شدند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر ماهیت، کمی است. با توجه به هدف، از نوع تحقیقات کاربردی و از لحاظ گردآوری داده‌ها میدانی است. برای تحلیل داده‌ها از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق را اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی تشکیل می‌دهند. تعداد کل اعضای تعاونی‌ها ۷۷۸ نفر است. حجم نمونه با استفاده از جدول کرجسی و مورگان (۱۹۷۰)، ۲۶۰ نفر برآورد شد که از این تعداد ۲۳۴ پرسشنامه گردآوری شد، به طوری که نرخ بازگشت‌پذیری پرسشنامه‌ها ۹۰ درصد بود. نمونه‌ها به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب انتخاب شدند. زمینه فعالیت تعاونی‌ها زراعی، باغی و دامی بود که تعداد نمونه‌ها در هر طبقه تعیین شدند. ابزار گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر پرسشنامه بود که از سه بخش تشکیل شده بود. بخش نخست، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی بود. بخش دوم، شامل پرسش‌هایی به منظور سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید بود که در این بخش از مؤلفه‌های اجتماعی (چهار گویه)، اقتصادی (چهار گویه)، محیط‌زیستی (سه گویه) و نهادی (چهار گویه) و از طیف لیکرت (۱= خیلی کم تا ۵= خیلی زیاد) استفاده شد. بخش سوم پرسش‌هایی برای سنجش میزان توسعه‌یافتگی تعاونی‌های تولید بود که از سازمان بین‌المللی کار (ILO) گرفته شد و شامل هفت گویه بود که از طیف لیکرت (۱= خیلی کم تا ۵= خیلی زیاد) استفاده شد. برای تعیین روایی ظاهری و محتوایی ابزار تحقیق از نظرات اعضای هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس

استفاده شد. به منظور تعیین پایایی، ۳۰ پرسشنامه به صورت تصادفی بین اعضای تعاونی‌های کشاورزی خارج از نمونه تحقیق توزیع شد. پس از جمع‌آوری داده‌ها، ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف پرسشنامه محاسبه شد که مقدار آن بین ۰/۷۸ تا ۰/۸۱ بود. در این پژوهش از روش پایایی ترکیبی نیز استفاده شد که ضرایب آن در جدول ۳ مشهود است. سازه‌ای که مقدار p_c آنها بالاتر از مقدار ۰/۶ باشد، پایایی قابل قبولی دارد. هرچه این مقدار به ۱ نزدیک‌تر باشد، پایایی آن بیشتر است. علاوه بر تعیین روش روایی محتوا و روایی ظاهر، از روش روایی تشخیصی به روش تعیین شاخص میانگین واریانس استخراج شده (AEV) استفاده شد. این ضریب نشان می‌دهد که چه درصدی از واریانس سازه مورد مطالعه، تحت تأثیر متغیرهای آن بوده است. روش‌های آماری مورد استفاده در این پژوهش تحلیل همبستگی (با استفاده از نرم‌افزار SPSS²²) و مدل‌سازی معادلات ساختاری (با استفاده از نرم‌افزار LISREL^{8.80}) بودند.

یافته‌ها

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

نتایج پژوهش نشان دادند که از ۲۳۴ نفر پاسخ‌گو، اکثریت مرد بودند (۱۹۳ نفر، ۸۲/۵ درصد) و ۱۵۲ نفر (۶۵ درصد) در روستا زندگی می‌کنند. میانگین سنی افراد حدود ۴۱ سال بود. از نظر میزان تحصیلات، ۳۹ درصد از افراد دارای دیپلم و بالاتر بودند. بیشتر افراد درآمد بین ۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون تومان داشتند. نتایج پژوهش نشان دادند که ۲۶/۵ درصد افراد شغل غیرکشاورزی داشتند. نتایج توزیع فراوانی در بین پاسخ‌گویان حاکی از این است که میانگین سابقه عضویت اعضا در تعاونی ۱۳ سال است. یافته‌های تحقیق نشان دادند که ۸۸/۵ درصد عضو عادی و بقیه هیئت مدیره و مدیرعامل بودند. طبق نتایج به دست آمده از پژوهش، میانگین سابقه کار کشاورزی پاسخ‌گویان ۲۴ سال با انحراف معیار ۱۱/۰۷ بود.

همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته

جدول ۱ نشان می‌دهد که همبستگی مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی و متغیر وابسته در حد بالایی هستند. این جدول، همچنین ماتریس همبستگی متغیرهای مورد بررسی در الگوی پژوهش را نشان می‌دهد. یافته‌ها حاکی از وجود رابطه مثبت و معنادار مؤلفه‌های چهارگانه توسعه پایدار با توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی هستند که از این میان رابطه بین عامل نهادی و توسعه پایدار تعاونی‌ها بیشترین ($r=0/565$) همبستگی در سطح $0/01$ خطا را دارد. به بیان دیگر، توجه بیشتر به عامل محیط‌زیستی باعث افزایش توسعه پایدار تعاونی‌های کشاورزی خواهد شد. بین عامل محیط‌زیستی و عامل اقتصادی، کمترین ($r=0/258$) همبستگی در سطح خطای ۱ درصد وجود دارد.

جدول ۱. ماتریس ضرایب همبستگی بین متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	۱	۲	۳	۴	۵
۱. توسعه پایدار تعاونی	۱۸/۲۳	۵/۶۶	۱	-	-	-	-
۲. عامل اجتماعی	۱۳/۰۲	۳/۴۲	۰/۵۳۴**	۱	-	-	-
۳. عامل اقتصادی	۱۱/۹۶	۳/۳۰	۰/۴۲۰**	۰/۲۸۸**	۱	-	-
۴. عامل محیط‌زیستی	۹/۷۷	۲/۵۴	۰/۴۷۰**	۰/۶۸۸**	۰/۲۵۸**	۱	-
۵. عامل نهادی	۱۲/۸۲	۳/۸۵	۰/۵۶۵**	۰/۴۶۸**	۰/۴۶۴**	۰/۴۷۰**	۱

** $P \leq 0/01$

منبع: یافته‌های پژوهش

تحلیل عاملی تأییدی

به منظور ارزیابی مدل اندازه‌گیری متغیرهای نهفته پژوهش، از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. مدل اندازه‌گیری متغیرهای نهفته با نمایش بارهای عاملی استاندارد شده و شاخص‌های برازندگی حاصل تحلیل عاملی، پس از انجام اصلاح‌های مربوط به مدل در شکل ۳ نمایش داده شده است. با توجه به نتایج برازش کلی مدل، دیده می‌شود که مقدار t همه ضرایب‌های مسیر

بین نشانگرها و متغیرهای نهفته پژوهش بالاتر از ۱/۹۶ هستند و برای همه سازه‌های پژوهش، مقدار شاخص‌های CR و AVE^۱ مقادیر بالا و مناسبی دارد. همچنین، مقدار کای دو بر درجه آزادی مقدار مناسبی دارد. از سوی دیگر، مقدار شاخص برازندگی (GFI)، شاخص نرم‌نشده برازندگی (NNFI)، شاخص برازندگی فزاینده (IFI) و شاخص برازندگی تطبیقی (CFI) بالاتر از ۰/۹۰ هستند که مقدار مناسبی دارد. مقدار ریشه میانگین مجذور خطای تقریب (RMSEA) نیز کمتر از ۰/۰۵ و در مجموع برازش مدل خوب است. در جدول ۲، مدل اندازه‌گیری سازه‌های پژوهش و ضریب استاندارد شده، خطای استاندارد، مقدار t، پایایی ترکیبی و روایی سازه آمده است.

جدول ۲. نتایج میزان انطباق مدل اندازه‌گیری تحلیل‌عاملی تأییدی با شاخص‌های برازش

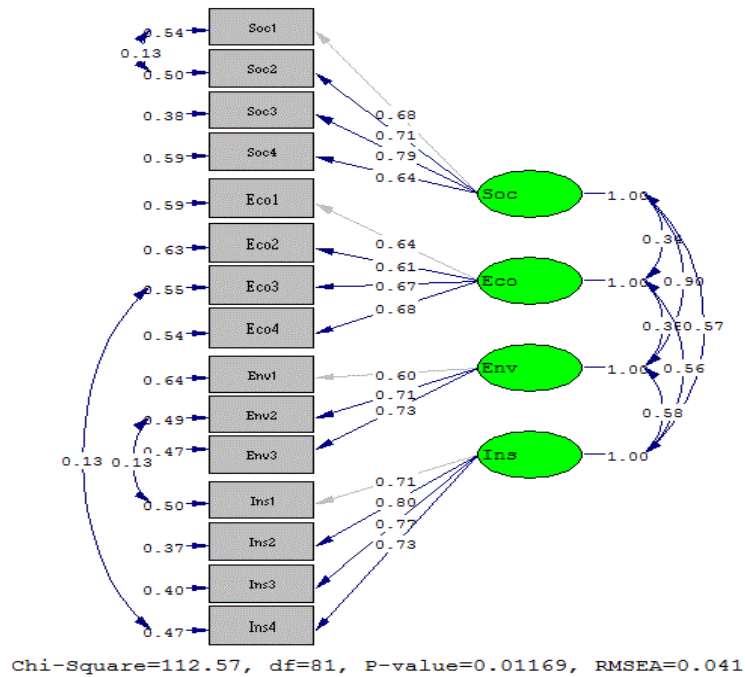
شاخص برازش	معیار پیشنهادشده	نتایج در پژوهش
شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۹
شاخص میزان انطباق (GFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۴
شاخص نرم‌شده برازندگی (NFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۶
شاخص نرم‌نشده برازندگی (NNFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۸
شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۹
میانگین مجذور باقی‌مانده‌ها (RMR)	کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۵	۰/۰۵۲
شاخص ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۸	۰/۰۴۱

$$\chi^2/df = ۱/۳۸, P = ۰/۰۰$$

CFI=Comparative Fit Index; GFI=Goodness of Fit Index; NNFI=Non-Normed Fit Index; IFI=Incremental Fit Index; RMR=Root Mean Square Residual; RMSEA=Root Mean Square Error of Approximation

منبع: یافته‌های تحقیق

1. Average variance extracted

شکل ۳. تحلیل عاملی تأییدی با نمایش بارهای استاندارد شده

برازش کلی مدل و آزمون فرضیه‌ها

پس از تحلیل عاملی تأییدی، به منظور آزمون فرضیه‌های پژوهش از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری در قالب برازش کلی مدل استفاده شد. مدل ساختاری روابط بین متغیرهای نهفته پژوهش با نمایش بارهای عاملی استاندارد شده و شاخص‌های برازندگی پس از اصلاح در شکل ۴ نشان داده شده است. الگوی معادلات ساختاری مؤید این است که شاخص‌های نیکویی برازش نیز مدل را برازش می‌کند. از سویی، مقدار کای دو بر درجه آزادی مقدار مناسبی دارد. از سوی دیگر، مقدار شاخص برازندگی، شاخص نرم‌نشده برازندگی، برازندگی فزاینده، و شاخص برازندگی تطبیقی بالاتر از ۹۰ هستند که مقدار مناسبی دارد. مقدار ریشه میانگین مجذور خطای تقریب کمتر از ۰/۰۵ و در مجموع مدل، برازش خوبی دارد.

جدول ۳. خلاصه اطلاعات مدل‌های اندازه‌گیری سازه‌های نهفته پژوهش

AVE	CR	مقادیر خطای استاندارد	T	ضریب استاندارد شده	نوع متغیر	تفصیل	سازه
۰/۵۴	۰/۷۳	-	-	۰/۵۳		کاهش فقر اعضا در تعاونی‌های کشاورزی	SDC _۱
		۰/۰۷۸	۶/۵۳**	۰/۵۱		موفقیت تعاونی‌ها در ایجاد اشتغال پایدار	SDC _۲
		۰/۰۸۶	۵/۳۳**	۰/۴۶		نقش تعاونی‌ها در توانمندسازی زنان	SDC _۳
		۰/۰۹۴	۶/۵۵**	۰/۶۲	وابسته	نقش تعاونی‌ها در امنیت غذایی	SDC _۴
		۰/۰۹۵	۶/۵۸**	۰/۶۳		افزایش آگاهی اعضا از طریق تعاونی‌ها	SDC _۵
		۰/۰۸۲	۴/۳۹**	۰/۳۶		مدیریت پایدار منابع و تضمین پایداری محیط زیست	SDC _۶
		۰/۰۹۶	۶/۶۵**	۰/۶۴		ارتقای مشارکت و انسجام اعضا	SDC _۷
۰/۷۰	۰/۷۹	-	-	۰/۶۷		آگاهی اعضا از فلسفه و اصول تعاونی‌های کشاورزی	Soc _۱
		۰/۰۶۶	۱۰/۸۲**	۰/۷۲	مستقل	اعتماد افراد به همدیگر در تعاونی	Soc _۲
		۰/۰۸۰	۹/۷۴**	۰/۷۸		اعتماد اعضا به همکاری و مشارکت	Soc _۳
		۰/۰۷۶	۸/۳۳**	۰/۶۴		رضایت افراد از تعاونی‌های کشاورزی	Soc _۴
۰/۷۹	۰/۷۳	-	-	۰/۶۵		سرمایه‌گذاری بلندمدت در تعاونی کشاورزی	Eco _۱
		۰/۰۸۹	۷/۱۸**	۰/۶۴	مستقل	بهره‌مندی از اعتبارات و تسهیلات بانکی	Eco _۲
		۰/۰۹۰	۶/۷۲**	۰/۶۱		بازاریابی مناسب محصولات	Eco _۳
		۰/۰۹۰	۷/۰۲**	۰/۶۵		پیچیده کردن واحدهای تولیدی	Eco _۴
۰/۶۸	۰/۷۲	-	-	۰/۶۰		حفاظت از منابع تولید به‌عنوان مالکیت افراد	Env _۱
		۰/۰۸۷	۸/۱۴**	۰/۷۱	مستقل	استفاده از فناوری‌های سازگار با محیط زیست	Env _۲
		۰/۰۸۹	۸/۲۰**	۰/۷۳		استفاده از نهادهای آلی در واحد تولیدی	Env _۳
۰/۷۵	۰/۸۳	-	-	۰/۷۱		وجود بستر قانونی مناسب برای فعالیت تعاونی‌ها	Ins _۱
		۰/۰۷۲	۱۰/۹۰**	۰/۷۹	مستقل	حمایت دولت از تعاونی‌های کشاورزی طبق اصل ۴۴	Ins _۲
		۰/۰۷۲	۱۰/۶۷**	۰/۷۷		نظارت وزارتخانه و سازمان‌های مربوط بر کار تعاونی‌ها	Ins _۳
		۰/۰۷۱	۱۰/۳۳**	۰/۷۳		اتخاذ سیاست واحد در قبال تعاونی‌های کشاورزی	Ins _۴

SDC=Sustainable Development Cooperative, Soc= Social, Eco= Economic, Env= Environmental, Ins= Institutional

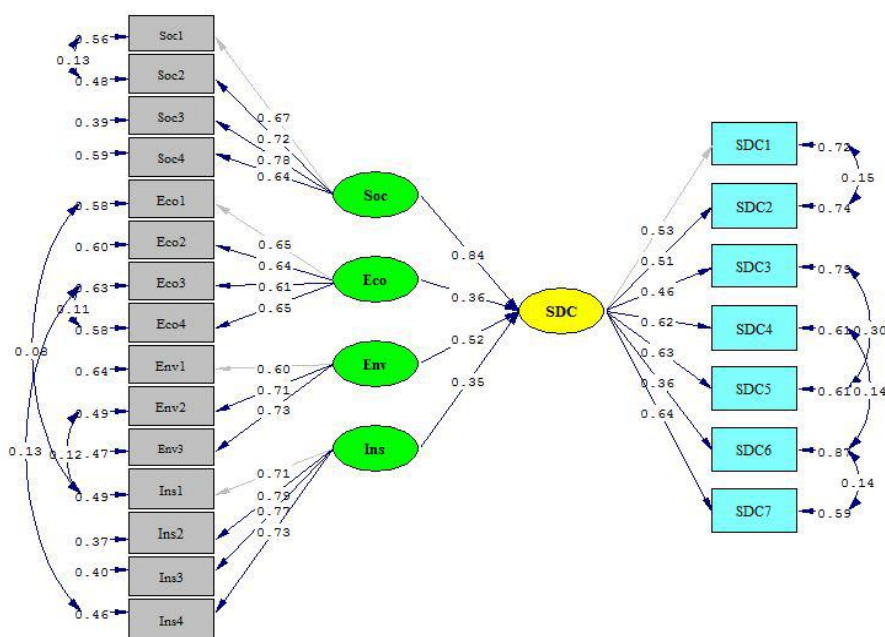
منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۴. نتایج میزان انطباق مدل اندازه‌گیری کل با شاخص‌های برازش

شاخص برازش	معیار پیشنهادشده	نتایج در پژوهش
شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۸
شاخص میزان انطباق (GFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۰
شاخص نرم‌شده برازندگی (NFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۴
شاخص نرم‌نشده برازندگی (NNFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۷
شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	بزرگ‌تر یا مساوی ۰/۹۰	۰/۹۴
میانگین مجذور باقی‌مانده‌ها (RMR)	کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۵	۰/۰۶
شاخص ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۸	۰/۰۴۹

$P=۱/۵۵, \chi^2/df= ۰/۰۰$

منبع: یافته‌های تحقیق

Chi-Square=295.90, df=190, P-value=0.00000, RMSEA=0.049

شکل ۴. مدل ساختاری پژوهش با نمایش بارهای عاملی استانداردشده

نتایج آزمون فرضیه‌ها نشان‌دهنده این است که ضریب استاندارد شده بین متغیرهای نهفته بیرونی و متغیر نهفته درونی، در سطح خطای ۱ درصد معنادار و مقدار t آن بالاتر از ۱/۹۶ است. با توجه به نتایج تحقیق چهار مؤلفه مورد مطالعه در قالب مدل شامل عوامل اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی ۶۳ درصد از واریانس توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده را تبیین می‌کند. با توجه به معناداری مقدار t-Values و آزمون فرضیه‌ها می‌توان نتیجه گرفت که:

- عامل اجتماعی تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد. بنابراین فرضیه نخست (H_1) این پژوهش پذیرفته است.
- عامل اقتصادی تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد. بنابراین، فرضیه دوم (H_2) این پژوهش پذیرفته است.
- عامل محیط‌زیستی تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد. بنابراین، فرضیه سوم (H_3) این پژوهش پذیرفته است.
- عامل نهادی تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد. بنابراین، فرضیه چهارم (H_4) این پژوهش پذیرفته است.

جدول ۵. نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌های تحقیق

R^2	آزمون فرضیه‌ها	مقادیر خطای استاندارد	t-Values	ضریب استاندارد شده	متغیرهای مستقل	متغیر وابسته
۰/۶۳	تأیید	۰/۳۷۵	۲/۲۴**	۰/۸۴	عامل اجتماعی	توسعه پایدار
	تأیید	۰/۱۱۸	۳/۰۴**	۰/۳۶	عامل اقتصادی	تعاونی‌های
	تأیید	۰/۱۶۶	۳/۱۴**	۰/۵۲	عامل محیط‌زیستی	تولید
	تأیید	۰/۱۸۸	۲/۹۶**	۰/۳۵	عامل نهادی	کشاورزی

** $P \leq 0.01$

منبع: یافته‌های پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث گفته‌شده، آشکار است که تعاونی وسیله مناسبی برای توسعه پایدار است، زیرا به‌طور معمول اهداف اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی را ادغام می‌کند؛ نابرابری‌ها را کاهش می‌دهد و باعث آزادی اقتصادی و توانمندسازی گروه‌های به‌حاشیه رانده‌شده می‌شود، که از مشخصه‌های توسعه پایدار هستند. توسعه‌ای که تعاونی‌ها به‌دنبال آن‌اند توسعه پایدار است، که طرفدار مردم، طبیعت، اشتغال و زنان است. به‌اعتقاد صاحب‌نظران، یکی از مؤثرترین راهکارها به‌منظور دستیابی به الگویی موفق از توسعه کشاورزی و روستایی و سرانجام اهداف کلان توسعه، که دربردارنده رشد اقتصادی، افزایش تولید، توزیع عادلانه درآمد و بالاخره مشارکت عملی جامعه روستایی در فعالیت‌های مختلف عمرانی-اجتماعی است، تشکل یافتن این افراد در چارچوب گروه‌ها و اجتماعاتی به‌نام تعاونی است. تعاونی کشاورزی یکی از سازمان‌های مهم اقتصادی و اجتماعی در جوامع روستایی است که نقش مهمی در توسعه کشاورزی و روستایی و کاهش فقر ایفا می‌کند.

بررسی مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی به‌منظور رشد، تقویت و توسعه تعاونی‌های کشاورزی در شهرستان نقده هدف اصلی پژوهش حاضر بود. تحلیل نتایج همبستگی گویای رابطه مثبت و معنادار عوامل اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی با توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی است، به این صورت که هر اندازه به عوامل فوق توجه شود، توسعه پایدار تعاونی‌ها نیز بیشتر خواهد شد. نتایج تحلیل عاملی تأییدی مدل اندازه‌گیری متغیرهای نهفته پژوهش، یعنی مؤلفه اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی نشان دادند که نشانگرهای انتخابی در پژوهش به‌درستی انتخاب شده و بنابر نتایج کسب‌شده از برآورد مدل‌سازی معادلات ساختاری شاخص‌های برازش دارای روایی و پایایی مناسبی است. فرضیه‌های تحقیق تأیید شدند و هریک از مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی و نهادی اثر مثبت و معناداری بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان نقده دارند، به‌طوری‌که در مجموع ۶۳ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین کرد.

نتایج به دست آمده نشان دادند که مؤلفه اجتماعی بیشترین تأثیر را بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولید کشاورزی دارد که نشان می‌دهد مسائل اجتماعی، به خصوص مشارکت افراد زیربنای تشکیل و توسعه تعاونی‌هاست و با نتایج تحقیق هرندی‌زاده (۱۳۸۹)، کرمی و علی‌بیگی (۱۳۹۳)، علی‌بیگی و گلایی (۱۳۹۲)، اگیو و چیدبلو (۲۰۱۰)، اسکریمژور و همکاران (۲۰۰۶) هم‌سو، و با نتایج تحقیق ولی‌زاده (۱۳۹۳) ناهم‌سوست. پیشنهاد می‌شود که اداره تعاون با همکاری جهاد کشاورزی شهرستان آگاهی‌های لازم را در خصوص فلسفه تعاون به افراد بدهد تا اعتقاد به همکاری و مشارکت در کارهای تولیدی در افراد شکل گیرد و تقویت شود، به طوری که اگر افراد از اصول تعاون آگاه و مشارکت بالایی در این زمینه داشته باشند، به تداوم و حیات تعاونی‌ها اهمیت بیشتری می‌دهند و بر میزان توسعه آنها می‌افزایند.

طبق نتایج، عامل محیط‌زیستی نیز دومین مؤلفه مؤثر بر توسعه پایدار تعاونی‌های تولیدی است. می‌توان نتیجه گرفت که اعضا به دلیل دلبستگی و تعهدی که به واحدهای تولیدی خود دارند، به مسائل محیط‌زیستی توجه نشان می‌دهند که با نتایج تحقیقات اتمیش و همکاران (۲۰۰۹)، ایزدی و همکاران (۱۳۹۲)، سلیم‌زاده و همکاران (۲۰۱۳)، لوکاس و همکاران (۲۰۱۳) و جنیدی (۲۰۱۲) هم‌سوست. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که افراد در واحدهای تولیدی خود از نهاده‌ها و فناوری‌هایی استفاده کنند که متضمن سلامت محیط‌زیست باشند.

نتایج حاصل از برازش مدل نشان دادند که سومین مؤلفه مؤثر در توسعه پایدار تعاونی‌ها مربوط به مسائل اقتصادی است. بنابراین، می‌توان استنباط کرد که تعاونی‌های تولید کشاورزی یکی از ظرفیت‌های بالقوه برای حل مشکل بیکاری و توسعه اشتغال هستند، که با نتایج تحقیقات حضرتی و همکاران (۱۳۹۲)، مرادی و علی‌بیگی (۱۳۸۹)، اگیو و چیدبلو (۲۰۱۰)، گابنا (۲۰۱۲) و هرندی‌زاده (۱۳۸۹) هم‌سو، و با نتایج تحقیق ولی‌زاده (۱۳۹۳) ناهم‌سوست. پیشنهاد می‌شود که ضمن سرمایه‌گذاری بلندمدت افراد در واحدهای تولید خود، نهادهای مربوط - به خصوص بانک کشاورزی و بانک توسعه تعاون - اعتبارات و تسهیلات کافی و لازم را در اختیار افراد قرار دهند و واحدهای تولید را به منظور جبران خسارات احتمالی واردآمده بیمه کنند.

همان‌طور که از نتایج پژوهش برمی‌آید، چهارمین مؤلفه‌ای که در توسعه پایدار تعاونی‌ها نقش دارد، مؤلفه نهادی است. این یافته ضرورت توجه ویژه نهادهای مرتبط با سیاست‌گذاری مناسب در قبال تعاونی‌های تولید کشاورزی را نشان می‌دهد، که با نتایج تحقیقات گلابی و علی‌بیگی (۱۳۹۲)، محمودزاده و صیوری (۲۰۱۴)، بوزرجمهری و هادیزاده بزاز (۱۳۹۲)، پاگس و مارکلی (۲۰۰۴) و سلیم‌زاده و همکاران (۲۰۱۳) هم‌سوست. بر این اساس پیشنهاد می‌شود که بستر قانونی مناسبی برای توسعه و رشد تعاونی‌های کشاورزی وجود داشته باشد و ضمن حمایت و نظارت دولت و نهادهای مربوط بر کار تعاونی‌ها، از دخالت کامل در مدیریت تعاونی‌های کشاورزی خودداری شود.

منابع

- ایزدی، بنت‌الهدا؛ رضایی مقدم، کوروش؛ زمانی، غلامحسین و زمانی میاندشتی، ناصر، ۱۳۹۲، سازه‌های مؤثر بر توسعه کارآفرینی در مشاغل کوچک روستایی شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز، دانشکده کشاورزی.
- بدری، سیدعلی؛ افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین؛ سلمانی، محمد و بهمند، دادله، ۱۳۹۰، نقش نظام‌های بهره‌برداری زراعی (خانوادگی) در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان قیر و کارزین- استان فارس)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۶، صص. ۳۳-۴۸.
- بوزرجمهری، خدیجه و هادیزاده‌بزاز، مریم، ۱۳۹۲، واکاوی و بررسی سازه‌های مؤثر در توسعه تعاونی‌های تولید روستایی استان خراسان رضوی از نظر کارشناسان، جغرافیا و آمایش شهری، شماره ۸، صص. ۸۵-۱۰۰.
- ترابی، پردیس؛ حیدری، علیقلی و محمدقلی‌نیا، جواد، ۱۳۸۹، بررسی میزان تأثیر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در عملکرد شرکت‌های تعاونی (مطالعه موردی تعاونی‌های دام و طیور در شهرستان مشهد)، تعاون، سال ۲۱، شماره ۲، صص. ۱-۲۰.
- حضرتی، مجید؛ بابایی فینی، ام‌السلمه و رحمانی، بیژن، ۱۳۹۲، تحلیل راهبردهای مؤثر بر توسعه تعاونی‌های کشاورزی در اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: شهرستان خدابنده)، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال ۳، شماره ۱۱، صص. ۱۱۳-۱۳۲.

- خسروی پور، بهمن؛ برادران، مسعود؛ غنیان، منصور؛ منفرد، نوذر و گودرزی، زهرا، ۱۳۹۰، بررسی ضرورت و ویژگی‌های یک تعاونی کشاورزی کارآفرین، کار و جامعه، شماره ۱۳۵، صص. ۴۶-۵۴.
- سلوکی، میثم و چیذری، محمد، ۱۳۹۰، بررسی اثربخشی فعالیت‌های آموزشیه ترویجی در ارتقای سطح دانش اعضای تعاونی‌های تولیدی کشاورزی استان سمنان، پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، سال ۴، شماره ۱، صص. ۱-۴.
- شعبانعلی فمی، حسین؛ چوپچیان، شهلا؛ رحیمزاده، معصومه و رسولی، فاطمه، ۱۳۸۵، شناخت و تحلیل سازه‌های موفقیت شرکت‌های تعاونی زنان در ایران، مطالعات زنان، سال ۴، شماره ۲، صص. ۸۹-۱۰۹.
- شمس‌الدینی، علی، ۱۳۸۸، نقش شرکت‌های تعاونی در توسعه پایدار شهرستان ممسنی، تعاون، سال ۲۰، شماره ۲۰۴ و ۲۰۵، صص. ۸۹-۱۰۵.
- علی‌بیگی، امیرحسین و گلایی، سوده، ۱۳۹۲، تحلیل میزان مشارکت زنان روستایی شهرستان فلارجان در تعاونی‌ها: کاربرد نردبان مشارکت شری آرنستین، فصلنامه زن و جامعه، سال ۴، شماره ۴، صص. ۲۱-۴۴.
- قدیری مقدم، ابوالفضل و نعمتی، امین، ۱۳۹۰، اولویت‌بندی تنگناهای پیش‌روی تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان مشهد با تأکید بر نظام بازاریابی (کاربرد معیار آنتروپی)، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)، جلد ۲۵، شماره ۱، صص. ۷۶-۸۴.
- کریم، محمدحسین، ۱۳۹۳، تحلیل عوامل مؤثر بر عملکرد واحدهای زراعی با تأکید بر رفتار کشاورزان سیستان، پژوهش‌های روستایی، سال ۵، شماره ۳، صص. ۶۹۱-۷۰۴.
- کرمی، شهره و علی‌بیگی، امیرحسین، ۱۳۹۳، شناسایی و اولویت‌بندی عوامل تأثیرگذار بر توسعه تعاونی‌های تولیدی کشاورزی، فصلنامه تعاون و کشاورزی، سال ۳، شماره ۱۰، صص. ۱۱۱-۱۴۰.
- ماهنامه بهار تعاون، ۱۳۸۷، ضمیمه ماهنامه تعاون - آموزشی، ترویجی و اطلاع‌رسانی، شماره ۲۴، بهمن، صص. ۱-۱۲.
- مرادی، حشمت و علی‌بیگی، امیرحسین، ۱۳۸۹، بررسی عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌های شیلات استان کرمانشاه، فصلنامه تعاون، سال ۲۱، شماره ۳، صص. ۱-۲۸.
- هرندی‌زاده، الهه، ۱۳۸۹، عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی در تعاونی‌های تولید کشاورزی استان اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس.

وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۳، آمارنامه تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان‌ها، سامانه جامع آمارهای ثبتی.

ولی‌زاده، اقدس؛ آگهی، حسین؛ قربانی پیرعلیدهی، فاطمه؛ خلیلی، امین و قربانی پیرعلیدهی، آزاده، ۱۳۹۳، بررسی عوامل بازدارنده توسعه تعاونی‌های کشاورزی شهرستان دهلران با استفاده از رهیافت نظریه بنیانی، تعاون و کشاورزی، سال ۳، شماره ۱۰، صص. ۲۵-۴۳.

Agbo, F. & Chidebelu, S., 2010, **Socio-economic Determinants of Cooperative Societies' Access to the Services of the Nigerian Agricultural Cooperative and Rural Development Bank**, Field Actions Science Reports, The journal of field actions, 4. PP. 1-6.

Atmiş, E.; Günşen, H.B.; Lise, B.B. & Lise, W., 2009, **Factors Affecting Forest Cooperative's Participation in Forestry in Turkey**, Forest Policy and Economics, Vol. 11, No. 2, PP. 102-108

Birchall, J., 2004, **Cooperatives and the Millennium Development Goals**, Publications of the International Labour Office, Geneva, Switzerland. PP. 1-109.

FAO, 2002, **The State of Food and Agriculture**, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, No 34, PP. 1-227.

Gobena, G.K., 2012, **Analysis of Smallholder Farmer's Participation in Production and Marketing of Export Potential Crops: The Case of Sesame in Diga District, Oromia Regional State**, A Thesis Submitted to the School of Economics in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Masters of Science (International Economics), Addis Ababa University, PP.1-82.

ILO. (International Labour Organization), 2014, **Cooperatives and the Sustainable Development Goals**, A Contribution to the Post-2015 Development Debate, A Policy Brief, Cooperatives Unit Enterprises Department 4 route des Morillons. PP. 1-20.

Joneydi, M.S., 2012, **Factors Affecting in Sustainability of Agricultural Production Systems in Iran**, Scholars Research Library, Annals of Biological Research, Vol. 3, No.9, PP. 4578-4583.

Lucas, T.; Cunningham, R. & Lamberton, G., 2013, **Small Business Engagement with Sustainability in Regional Australia**, Journal of Economic and Social Policy, Vol. 13, Iss. 1, PP. 1-15.

- Mahmoodzadeh, J. & Sabouri, M.S., 2014, **Factors Affecting Farmers' Tendency to Establish Production Cooperatives by Factor Analysis in Mahabad (west Azarbaijan province, Iran)**, International Journal of Plant, Animal and Environmental science, Vol. 4, No. 2, PP. 245-250.
- Nkhoma, A.T., 2011, **Factors Affecting Sustainability of Agricultural Cooperatives: Lessons from Malawi**, a thesis presented in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of AgriCommerce at Massey University, New Zealand, March, (Doctoral dissertation).
- Noorivandi, A.N.; Hosseini, S.J.F.; Mirdamadi, S.M. & Malekmohammadi, I., 2012, **Analysis of Husbandry Cooperatives in Ahwaz Township of Iran**, African Journal of Business Management, Vol. 6, No. 10, PP. 3694-3698.
- Pages, E.R. & Markley, D.M., 2004, **Understanding the Environment for Rural North Carolina**, Center for Rural Entrepreneurship, PP. 1-63. <http://www.ruraleship.org>.
- Pirich, A.; Knuckey, S. & Cambell, J., 2001, **An Interface between Entrepreneurship and Innovation, New Zealand SMEs Perspective**, Prepared for DRUID Nelson & Winter Conference 2001, Aalborg University, Denmark, 12 - 15 June, PP. 1-50.
- Prakash, D., 2003, **Development of Agricultural Cooperatives-Relevance of Japanese Experiences to Developing Countries**, 14th ICA-Japan International Training Course on "Strengthening Management of Agricultural Cooperatives in Asia" held at IDACA-Japan on April, 18, 2000.
- Pretty, J.N., 1995, **Regenerating Agriculture: policies and practice for sustainability and self-reliance**, Joseph Henry Press. PP. 233-311.
- Salimzadeh, P.; Courvisanos, J. & Nayak, R.R., 2013, **Sustainability in Small and Medium Sized Enterprises in Regional Australia: A Framework of Analysis**, 26th Annual SEANZ Conference Proceedings, 11-12 Sydney, PP. 1-12.
- Scrimgeour, F.; McDermott, A.; Saunders, C.; Shadbolt, N. & Sheath, 2006, **New Zealand Agribusiness Success: An approach to exploring the role of strategy, structure and conduct on firm performance**, Paper Presented at to New Zealand Agricultural and Resource Economics Society, August, Conference 25-27.
- Stenberg, J., 2001, **Bridging Gaps-Sustainable Development and Local Democracy Processes**, Built Environment & Sustainable Development, Chalmers Architecture, Goteborg Sweden, PP. 1-90.